

Ристо Тубић

У ТРАГАЊУ ЗА СМИСЛОМ

„Границе душе нећеш наћи, па ма
прошаовим путевима, толико је дубок њен
логос.“

Хераклит

Када је Галилеј конструисао свој двоглед и замолио неколицину присутних људи да гледају кроз њега, они су му рекли: „Хвала, не желимо...“ Само што нису казали: Ми то знамо боље. А, у ствари, бојали су се да им се не покаже ледено зимско небо, обнажено ништавило; бојали су се да остану без тоpline, без заштите, коју им је пружала слика нашег света, на коју су се *навикли*. Неко је већ рекао да је *навика* друга људска ~~природа~~ *природа*. онако како смо навикли, а навике се формирају на темељу доживљених пријатности; навике умањују наше невоље, а пријатности потискују патњу. Да, свакако, *моћ навике* је, и по Хјуму, психолошки критериј спознаје, јер по аналогiji очекујемо од истих узрока исте последице. Стога је ту разум потпуно беспомоћан кад настоји да из природе узрока закључи на природу последице. Тако се, ето, разум, тек што се родио, одмах и убио. Овај „дубоки Шкот“ био је строг у конструисању граница знања јер је, како сам каже, истину хтео да истражује до краја. Није успео, иако то нигде није изрекао. Од истине на коју смо се били навикли од Платона наовамо није остало ништа; и неверовање у ум се провлачи до данашњих дана. Притом, Ниче је добро знао шта говори: да у свету не постоји ништа осим вечног хаоса; свет је *апсолутно лишен смисла*.¹

Ето, мноштво питања, бројне сумње.

Сократ – наш учитељ, учитељ Европе

¹ Упор. Колаковски Лешек, у *Антологија пољског есеја*, Службени гласник – Београд 2010, превела Бисерка Рајчић, стр. 166.

Сумње, о да! Филозофија, мислио је Сократ, започиње, заправо, тада кад се човек научи сумњати, а нарочито онда кад почне сумњати у властите догме и аксиоме. До правог познавања ствари, до истинског сазнања не доводи ни природа ни осећање, већ једино ум. Сократ се, заправо, отиснуо на свој пут трагања, који ће постати окосница и изазов за целокупну западну филозофију; потрагу за *смислом* спустио је на земљу. Древни Грци никад нису раздвајали науку и филозофију; њихова наука је, на неки начин, остала *трагање за смислом*. Укратко, филозофија је, захваљујући Сократу, постала много личнија ствар него икад пре; њега није занимало само *Хијуова за свешћ*, и *Јаовератизраз* чврстине и поштења једне *смислености* која се усуђује да на границама погледа у очи ономе што је несхватљиво, а да о томе не говори.² И наш познати писац, Данило Киш примећује: Примордијално питање литературе као и филозофије уосталом, јесте питање смисла живота и дубока сумња у све истине: покушај да се у ефемериди људског живљења пронађе неки смисао,³ ту смо, изгледа, на правом месту: шта је тај фамозни *смисао*, смисао живота, света и историје, и како да се он пронађе и дефинише (то дозлабога замршено и преамбициозно питање). Ко би то могао и знао, ако већ толико писаца и мислилаца, данас, истичу да је све, сав живот *понор бесмисла*. А кад би се то и могло, кад би, дакле, људско мишљење могло спознати искон постојећег, свега што јест, тада би престао и да постојати сваки разлог за било које питање о свету и животу, па и за питање *Филозофском ранили* кажу да је „смисао“ (нем. Синн, енг. сенсе) исто што и значење, нарочито значење схваћено *шире*, као нешто што није ограничено на језик; у случају кад се *значење и смисао* ограничавају на језик, често се значење приписује појединим речима, а смисао појединим реченицама. И тако даље, и тако до у бескрај најрационалијских *кумбачва* су, на пример, мисли Карл Левит, смислена само онда кад упућују на неку свхру с ону страну стварних догађаја. А пошто је историја временско кретање, сврха мора бити неки временски циљ.⁴ А формално, мисли Јасперс, треба

² Упор. К. Јасперс, *Филозофија егзистенције*, Просвета – Београд 1973, превео Иван Ивањи и Миодраг Цекић, стр. 259.

³ Упор. Д. Киш, *Есеји Данила Киша*, Светови – Нови Сад 2000, стр. 116; ја сам подвукао.

⁴ Упор. К. Лёвитх, *Свјетска повијест и догађање спаса*, Аугуст Цесарец – Загреб, Свјетлост – Сарајево 1990, превео Марио Вукић, стр. 30–31.

одредити не крајњи циљ историје него онај циљ који би сам по себи био услов за остварење највећих могућности људског бића: *јединство човечанства*.⁵

И не само на питање Смисла, филозофија кроз читаву своју историју, од Лао Тсеа до Хусерла и Хајдегера, није дала одговор ни на питање шта је биће, ни шта је дух, ни шта је истина ни истинитост, ни шта је добро, а шта зло, шта је лепо, а шта ружно, укратко, није решила ни један једини свој проблем. Ако је, дакле, овај дијаболички круг, у свим нашим настојањима да докучимо истину у логичком дискурсу, ипак незаобилазан, али безнадежан, зашто, онда, не кажемо да је ово трагање само обесан лове на химере и не зауставимо га, што би била ствар здравог разума. Многи филозофи су се то питали и одговарали да је заиста много боље одустати од овог сизифовског посла. То, наравно, није спречавало друге да наставе. Шта ~~би~~ ~~како~~ ~~да~~ можемо признати да традиционална метафизичка питања нису решива, али да то не може бити разлог да их одбацимо или прогласимо безначајним. Филозофија, мисле они, заиста јесте љубав према мудрости, али ова љубав није никад до краја испуњена; свако испитивање је само илузија, слабо задовољење у привидној извесности. Каква је, онда, сврха те узалудне потраге – потраге за коју се унапред зна да ће бити таква. И одговарају: Оно што је важно јесте *потрага*, јер, без обзира колико је неуспешна, она из корена мења наше животе. Прича нема краја. И даље истражујемо крећући се унутар једног вечног питања – „Зашто“. Заправо, увиђамо да смо од *трагања за смислом* дошли до тога да *смисао проналазимо у трагању*.⁶ Укратко, не можемо проникнути у мистерију Бића и претворити је у знање, али важно је знати да *мистерија постоји*; иако нећемо скинути вео са коначне реалности, треба да знамо да вео постоји. Ово је, вероватно, правилан резиме Јасперсовог приступа, иако га он није изразио у толико речи.

Све традиционалне невоље филозофа своде се на трагање за смислом

Општа карактеристика света је вечни хаос, не у смислу одсуства нужности, него у смислу одсуства поретка, срећености, облика, лепоте, мудрости...

⁵ К. Јасперс, нав. дело, стр. 209.

⁶ Упор. Данијел Ц. Борстин, *Свет трагања*, Геопоетика 2003, с енглеског превела Зорица Ђеровић-Јоксимовић, стр. 13.

Ф. Ниче

Људи су непоправљиво нестална и радознала бића, увек у потрази за новим искуствима и утисцима, ретко задовољна оним што је познато; истина није очигледна и није је лако пронаћи.⁷

У целој својој традицији невоље филозофа нису биле мале: како разликовати, поновимо то, добро од зла, истину од лажи, биће од ништавила, правду од неправде, нужно од случајног, лепо од ружног, или како пронаћи ред у хаосу, провиђење у апсурду, Бога у свету, свет у језику итд. – дакле, све ове бриге своде се на *трагање за смислом*; све су такође повезане са претпоставком да се, претресајући такво питање, можемо служити средствима разума, чак и ако би коначни резултат био детронизација разума или његов пораз.⁸

Смисао филозофирања, мисли Јасперс, јесте у томе да постанемо отворени за истину, не за нивелисану, апстрактну истину уопште, него за њену разноликост у великим остварењима.⁹ Јер смисао филозофирања је савременост. Ми имамо само једну стварност, и то ову овде и ову сада. Оно што избегавајући пропуштамо, никад се више не враћа, али ми губимо биће и кад се расипамо. Сваки дан је драгоцен: један тренутак може да значи све.¹⁰

Надаље, ток историје, вели Јасперс, показује се или као неки ваљак пред којим се не може ништа одржати или се чини да има неки смисао који се може тумачити све до у бескрај, а који се, противно очекивању, испољава у новим догађајима остајући увек вишесмислен, дакле, који никад не знамо кад му се поверавамо.

Ако тај смисао придамо неком стању крајње среће које се може остварити на земљи, ми га не налазимо ни у каквој нама доступној представи ни у каквом знамену досаданшње историје. Напротив против таквог смисла говори историја човечанства својим хаотичним ходом, говори тај пут умерених успеха и тоталних разарања. Питање – у чему је смисао историје не може се решити одговором који тај смисао исказује као некакав циљ.¹¹

⁷ Упор. Л. Раст Хилс у: *Антологија америчког есеја*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића Сремски Карловци – Нови Сад 2006, превео Веселин Костић, стр. 318.

⁸ Упор. Л. Колаковски, *Моји исправни погледи на све*, Нови Сад – Београд 2005, с пољског превела Ивана Ђокић, стр. 14.

⁹ К. Јасперс, нав. дело, стр. 265–266.

¹⁰ Исто, стр. 239.

Сваки циљ је нешто партикуларно, привремено, нешто што се може превазићи. Целокупна историја као непоновљива историја свих одлука у целини може се конструисати само по цену запостављања оног што је битно.¹² А то је, по свој прилици, смисао људског живота који је некада био један од главних проблема теологије и метафизике. Наиме, сама идеја есхатологије даје смисао свим фактима тиме што их повезује перспективом свршетка, док идеја теодицеје парцијално зло оправдава поретком у мудро организованој целини, не улазећи у то да ли се такво оправдање садржи у дефинитивном свршетку.

Данас је питање смисла људског живота област за себе, која тражи посебна и самостална решења, без чврстог ослоња у природним наукама и са извесним ослоњем у друштвеним наукама, због чега се чини да је и тај проблем добио како у важности тако и у тежини.

У чему је, дакле, смисао људског живота

Јесен, и живот без смисла.

М. Црњански

Један од суштинских предуслова да би човек могао бити задовољан животом јесте да буде чврсто убеђен да тај његов живот *има неки смисао*, некакву вредност. Опет, та вредност не мора бити везана за његову властиту личност, може се крити и у стварима са којима се он сусреће, у догађајима у којима само учествује.¹³

Питање о смислу живота намеће се онда кад сам живот не даје у довољној мери осећање да се *живи са смислом*; не поставља га нико ко не осећа потребу за *променом живота*; поготово не они који су резон живота нашли у продужењу постојећег стања, на пример, такозвани ситуирани, добростојећи људи, конформисти, бирократе, конзервативци и сл. Туђе је и свима онима који у трци за *средствима* заборављају на *циљеве живота*, пошто су потребе за средствима прихватили и признали као

¹¹ Исто, стр. 206.

¹² Исто, стр. 207.

¹³ Упор. В. Татаркијевич, *О срећи*, Службени лист СЦГ – Београд, ЦИД – Подгорица 2003, с пољског превео Петар Буњак, стр. 31.

природну компоненту живота. А шта су та средства? Обичан човек на улици набројаће вам да су то предмети, ствари, последња техничко-технолошка средства, чије ће поседовање прогласити смислом живота, што се, у крајњој линији, своди на поседовање довољно новца. А новац је, у свету данашњице, постао једини медиум, једини посредник између човека и његовог света, између човека и његовог смисла живота. Тиме се, дакле, не збива ништа друго до то да се средство проглашава циљем, тј. управо смислом. Смисао живота и јесте управо *одабрани циљ* што га себи постављамо и идемо за његовом реализацијом. Али, о свему томе ваља мало боље промислити.

Најпре, чини ми се, треба поћи од претпоставке, исходишне тачке овог питања: да ништа у животу нема вредности, ако није осечено својом *супротношћу*. Хризип је образлагао да се ниједан члан пара *супротности* не може замислити без другог члана, па тако и добро и зло захтевају постојање оног другог. Јер, егзистенција без супротности била би досадна; њена вечност учинила би и досаду вечном. То би, онда, могло да значи како је и питање о смислу живота, његова полазна тачка, *фактичка бесмисленост*, било то у његовој целини или у неким његовим битним моментима. Да није тако, тада би и само питање о смислу живота било и бесмислено и непотребно. Кад би, наиме, живот већ по себи самоме био смислен, онда се питање о његовој смислености не би могло ни поставити; недостајало би чак и појмовно одређење као и сам *срж* *проблема* *својој* *необавности*¹⁴ начисто с тим: да се као погрешно постављена елиминишу сва она питања која траже „смисао“ у процесима изван *целисходног делања*. Тражење одговора проблему смисла постојања уопште, постојања *тоут цоурт*, постојања као таквог, изгледа као жеља унапред осуђена на неиспуњење ако значи нешто друго него тражење смисла људског живота. Постојање само по себи нема, заправо, никаквог смисла, што је било јасно мислиоцима свих времена, па се тиме, по свој прилици, и не вреди бавити.

Притом, ваља, свакако, напоменути и ово: сви они који настоје да било у природи било у људској историји пронађу неки смисао или неку рационалност имају понекад на уму једну другу ствар: не целисходност у значењу остваривања свесно предузете намере, већ у значењу еволуције која тече законито и у јасно одређеном

¹⁴ Упор. М. Кангрга, *Филозофија* 1–2, 1968, стр. 5, 7.

правцу; дакле, никакву иманентну целисходност или рационалност живота, отприлике у оном смислу у коме је о томе говорио Хегел „разум управља историјом“ онако као што управља планетарним системом без обзира на то што ниједна планета не поседује свест о том разуму. Тако схваћена иманентна целисходност реализује се историјским прогресом, који иде својим устаљним правцем.

Међутим, то нас више не интересује кад постављамо питање о „смислу живота“. Та реч уколико се јавља у питањима свакидашњег живота несумњиво има ужи обим. Једино што смисао у том значењу поседује то је *целисходно делање*; општа историја, колико год да се, можда, и развија према одређеним усмереним законитостима, ипак, не тежи ни према каквом унапред постављеном циљу нити се у своме току формира према било чијим намерама. Ни историја као целина не поседује „смисао“ него има само оријентациони правац. Јасна свест о тој ситуацији можда је довољна да се човек-појединац не осети као путник на броду без крме, али то ипак не отклања осећање бесмислености индивидуалног живота, који чак и поред тога што се може схватити као делић општег историјског тока ипак тиме не стиче аутоматски и свој сопствени „циљ“. Тачније речено, то не отклања осећање да је сваки поједини човек само онај Епиктетов глумац што игра улогу коју је неко други одабрао а коју му је наметнуо. Друго без речима не терминисају¹⁵ свесну афирмацију, *смисао живота не може бити дат човеку без његовог удела*. Ако је „човек корен човека“ и ако је само друштвено формирана људска јединка свестан субјект, онда је и смисао живота сваког човека онакав какав свако себи сам даје. Нико се не рађа с готовим смислом живота – то је ствар избора.¹⁶ Па ипак, шта то све значи?

Ништа друго до то да се питање смисла живота може поставити само онда кад се *постојеће* не поистовећује са *нужношћу*. Јер из самог појма нужности произлази да је нужно све оно и онако како јесте, и да не може бити другачије. Међутим, није све што јесте истовремено и нужно, будући да је и то што јесте и само произишло из једне могућности да би уопште било. А то, даље, значи да се питање о смислу живота може поставити само уз претпоставку *могућности другачијега него што јесте*. Јер и само питање о смислу живота мора се као такво претходно оправдати, дакле, показати

¹⁵ Упор. Л. Колаковски, Филозофски есеји, Нолит – Београд 1964, с пољског превео Светозар Николић, стр. 66.

¹⁶ Исто, стр. 66.

могућим. Стога је већ, *гроссо модо*, у сваком моралном захтеву имплицирана, претпостављена и могућност другачијега него што већ јесте и како се већ чини или делује. А то значи да је претпостављена управо слобода, која и није ништа друго до моћи бити и другачије него што јесте.¹⁷

Улазећи, дакле, у хоризонт могућности улазимо у хоризонт слободе: питање о смислу живота јавља се и показује као еминентно практичко питање. Одговор на њега увек се изнова добива и може се добити једино у пракси свакидашњег живота. То питање, дакле, није теоријско него битно практичко питање чија је тежња и захтев да се постојећи бесмисао претвори у смисао, да се, заправо, *смислено живи*, а не само *смислено мисли*, колико год да је та мисао конститутивни момент праксе. О смислу живота, дакле, истински пита онај који је спреман да га практично потражи,¹⁸ сваки човек мора да у пракси, на овај или онај начин, одговори на питање како схвата смисао живота, док на многобројна теоријска питања може да одговори само мањи број људи. Имати смисао живота значи тежити нечему, хтети нешто као садржај. А пошто се у принципу може тежити само ономе што је вредно, то се и смисао живота може састојати у реализацији вредности.

Одлуке ваља доносити одмах, сместа, свакодневно и – уз ризик

Та реализација значи: да смисао живота могу бити особене *људске* вредности, оне које су резултат човека као стваралачког друштвеног бића. При доношењу одлука ризик није мали: знамо не само то да се последице нашег деловања врло често не могу предвидети, већ и то да и за оне што се предвиђају никад нема непогрешних критерија избора по узору Сибилинских књига.¹⁹ То је зато тако што се у тој еминентно људској сфери живота ништа унапред не да поуздано одредити, као ни сам живот. Ништа нас не приморава, у то нема сумње, да одаберемо „циљ живота“ схваћен тако да му сва наша делања апсолутно буду потчињена. Ако смо већ рекли: да ништа нема смисла и ништа нема циља независно од људи, онда се, пре него се да нечему смисао, једино може поставити питање зашто у тој људској нобилитацији

¹⁷ М. Кангра, нав. дело, стр. 8–9.

¹⁸ Исто, стр. 9–10.

¹⁹ Ј. Колаковски, нав. дело, стр. 68.

живота, у том „осмишљавању“, једни успевају више, а други мање, док трећима то уопште не полази за руком.

Различити фактори на све то утичу. Најпре, основни услов за постизање осећања смисаоности живота јесте тежња за максималним редуковањем онога што сматрамо крајње нужним. То редуковање је увек ограничено. Треба бити уверен да се бирати може много, али да могућности избора имају границе које током индивидуалног живота постају све устаљеније. Уколико живот даље одмиче у времену могућности избора постају све мање: у одређеним годинама живота готово је немогуће бирати занимање, а избор средине, пријатеља и обичаја у многоме је отежан.²⁰ А, опет, и претеран оптимизам у погледу могућности утицања на сопствену судбину увек носи у себи опасност болнијег пораза у случају промашаја, док добровољна одрицања крију у себи опасност пропуштања реалних прилика. Између лакомисленог и наивног авантуризма, осуђеног на брзу пропаст, и бојажљивог и неизвесног ескапизма, с друге стране, тешко је повући рационалну границу трезвене одлучности. ~~Управо онашом пресеком граница усвојеним са срећом сваку даштво и жито~~²¹ је друго до делатно отворена људска могућност. Без тога, без отвореног процеса властите самореализације с помоћу дела, збива се пуко вегетирање у оквиру постојећега, које остаје голо ништа, пуко трајање, живот који је онељуђену дату празнину постојећег прихватио и потврдио као свој једини смисао и једину могућност.²² Да ли живот има смисла значи – пристајем ли на живот и на све оно што живот носи: безмерну лепоту и патњу, стварање и разарање, спајање и раздвајање, добијање и губљење, љубав и мржња, спокојност и раздирање. Јасан и одлучан став према животу имају само они који му кажу одлучно „да“ или одлучно „не“. Они који не смеју да живе ни да не живе, који нису ни живи ни мртви, који у понизности и сталном кајању проводе једино реално време које им стоји на располагању, показују поред осталог да живот нису ~~Екертману~~²³ Екертману: „Што се мене тиче, не бих имао ништа против да нас – кад се сврши овај живот – благослове још са једним; желео бих једино да поставим као услов да тамо не сретнем ниједног од људи који су у то овде

²⁰ Исто, стр. 71–72.

²¹ Исто, стр. 72.

²² М. Кангрва, нав. дело, стр. 11.

²³ М. Марковић, *Филозофија* 1–2, 1968, стр. 35–36.

веровали. Иначе, тек тада би моје муке почеле! Побожни би ме окружили и рекли: Нисмо ли били у праву? Нисмо ли ми то предвидели?... Преокупација о бесмртности је за беспослен свет. Способно људско биће, које хоће већ овде да нешто направи, и које зато мора да се напрегне, да се бори, да упорно ради, пушта да се свет који долази – сам о себи брине, а у овом свету је активно и корисно. Сем тога, мисли о бесмртности су за оне који нису најбоље прошли овде на земљи.“

Онима који не желе да прихвате свет било зато што нису добро прошли у њему или зато што су уверени да се у њему човек не може осећати као код куће, остаје још једна алтернатива: да порекну сваки смисао живота. То је она меланхолија коју је најдубље изразио Шекспиров Магбет у чувеној 5. сцени В чина: „Живот није ништа друго до сен која хода, бедни глумац који се шепури и троши своје време на позорници, а затим се више не чује; то је прича коју је испричао идиот, која је пуна крика и беса, а која не значи ништа.“

Велика је човекова моћ зававања, јер суочен са бесмислом живота, човек је пре склон да изабере и нестваран, лажан и погрешан смисао него да призна пораз. Каква плејада блиставих умова: песници Бајрон, Леопарди, Хајне и Његош, и филозофи Волтер, Шопенхауер и Хартман, њихове нас ламентације, кад их озбиљније размотримо, не убеђују да је зло у свету много веће од добра и да ће увек бити веће, јер је човек немоћан да му се противстави и да, према томе, има мало или нема готово нимало разлога да живи.

Вредност живота се може теоријски негирати, али се не може невредно живети

Када Шопенхауер тврди да је живот стална патња и бол, а човек највећи патник који својом непрестаном вољом да отера патње само увек изнова мења облик тим узалудним напорима, то, другим речима значи: да се песимизам у класичном облику позивао пре на искуство неголи на расуђивање – али и он се служио аргументацијом опште природе. Та је аргументација – најпре код Паскала, а затим и код Шопенхауера – имала облик дисјункције: или човек има потребе и жеље, те пати што нису задовољене, а кад се задовоље, јављају се нове и доносе нове патње; или пак нема потреба и жеља, те се досађује, а досада је такође патња. А отуда на овај или

онај начин човек увек пати и нема никакву основу да буде задовољан животом.²⁴
Тако Шопенхауер.

Али он заборавља да се сам живот као такав не може невредно живети, тј. и сам је и те како уживао у животу стицајем огромне популарности његових списа и угледа великог филозофа; и не само због тога, наравно.

Јер оно што највише вреди у животу имају сви људи: то је *сам живот*, могућност да се дише, живи на слободи, греју на сунцу, забављају, воле. Зато једна од личности Достојевског каже да би пре пристала да цео живот проведе на једном високом стубу него да умре. Упркос чак и највећим несрећама људи налазе довољно разлога да живе и да трпе невоље које им живот наноси. Мајка наставља да живи и после смрти свог јединца, јер њен син не престаје да живи у њеним успоменама. „Човек може бити уништен, али не и побеђен“, каже Хемингвеј у роману Старац и море. Он може да губи појединачне битке, али не да претрпи потпуни пораз. Он чак себи може да одузме живот да би прекинуо своје муке у тешкој неизлечивој боести, да не би пао у руке непријатељу у рату или ради неког вишег циља: за слободу, част, добробит других, али то се не може сматрати његовим поразом. Тиме се, међутим, показује да је човеку стало више да изгуби *живот са смислом*, него да га живи без смисла или против смисла којег је изабрао. Живети без смисла значи не само бити лишен правог живота него и битних својстава људског бића, по којима је човек дужан да оствари свој људски позив. Свако може, по својим могућностима, бар у уском кругу, да подреди свој живот остварењу неког корисног задатка, и свако мора да се ~~оснада~~ ²⁵ ~~дужан да~~ ~~оствари~~ ~~овакако~~, истаћи да људи имају *различите склоности и способности*, и захваљујући томе, у друштву су заступљени многобројни људски позиви, који се међусобно омогућавају и допуњавају. Друштвене потребе су и у овом случају сагласне са индивидуалним, и зато, бирајући свој смисао живота и остварујући живот по њему сваки човек помаже општи напредак, у исти мах, омогућава сваком другом човеку да свој смисао што боље и што потпуније оствари. Кад би постојао само један општи смисао живота без обзира на појединачне склоности и способности, онда се друштво не би могло одржати. Друштво у коме би

²⁴ В. Татаркијевич, нав. дело стр. 276.

²⁵ Д. Јеремић, Филозофија 1–2, 1968, стр. 64–65.

сви желели и настојали да буду уметници и научници било би данас осуђено на пропаст, јер у њему нико не би радио на обезбеђењу потреба за живот: хране, стана, одеће.²⁶

Надаље, осећање смисла живота, психолошки гледајући, спада у ред доживљаја у којима делују интелектуалне и емотивне силе и чије настојање подједнако зависи од услова друштвеног живота појединца и од његових субјективних могућности. То је осећање слободно изабране и слободно рализоване солидарности са ритмом људске историје, у чије је разне нити уплетено. И мада слободан избор не множе бити лишен ризика највећих грешака, вреди покушати, јер осећамо да је тај ризик мањи од онога који проистиче из добровољног одрицања од слободе избора, а то фактички значи – одрицање од живота са смислом. Зато друштвене шансе повећавања броја егзистенција доживљених са осећањем смисла расту сразмерно усмерено које појединцу ствара друштвени живот проширивањем могућности слободног избора сопственог живота.²⁷ Свакако, споменути и напоменути да су појмови среће и несреће, пријатности и непријатности, задовољства и незадовољства нераздвојно повезани с појмом смисла живота.

Аристотел је, на пример, у свим стварима саветовао *умереност*. У многим питањима слагао се са хеленистичким филозофима. Пре свега у томе да оно што одлучује о људској срећи лежи у самом човеку, а не у спољним условима, те, да од њега самога зависи хоће ли бити срећан. „*Quid extra petitis intra vos positam felicitatem?* – Зашто изван себе тражите срећу која је у вама?“

Све су велике филозофске школе антике биле сложне кад је реч о томе да само морални и разумни поступци воде до среће. У том смислу хедонисти су делили мишљење са моралистима „Нема пријатна живота“ – писао је хедониста Епикур – „који не би био разуман, морално узвишен и праведан, као што нема живота разумна, морално узвишна и праведна, који не би био пријатан.“ А утолико су пре ово мишљење делили стоици, платонисти, перипатетици.²⁸

Хришћанска ера такође је донела са собом идеје које су одлучиле о њеном односу према срећи, у првом реду две: идеју *вечности* и идеју *савршенства*. Веома су се

²⁶ Исто, стр. 77–78.

²⁷ Л. Колаковски, *Филозофски есеји*, стр. 86.

²⁸ В. Татаркијевич, нав. дело, стр. 51.

разликовале од античких идеја, али су у односу на живот стварале такође песимистички став. Одузимале су му, наиме, његову властиту вредност остављајући му у најбољем случају посредну вредност – као припреме за вечност и савршенство.²⁹

У овај ток промишљања неизбежно се уплиће и појам Судбине. Срж стоичке мудрости је АМОР ФАТИ! (љубав према судбини). А то значи: Уместо безнадежног батргања паметније је помирити се са судбином, па чак је и заволети. Зато стоик непоколебљиво влада собом и смирено прима ударце судбине. У свакој ствари и у свакој прилици треба чинити оно што од *нас зависи*; што се осталог тиче треба бити потпуно миран и спокојан. Хаксли је касније, ослањајући се на Епиктета, казао како постоји само један кутак свемира који можемо променити а то *смо ми сами*.

Као да је и наш знаменити песник Дис, Владислав Петковић, по свој прилици, био у дослуху са стоичком мудрошћу, са Сенеком и Марком Аурелијем. Стално пун слутње Дис се с очајањем укрцао на брод „Италија“, запловио Јонским морем и убрзо торпедован прогутао је и Диса. Кад се несрећа догодила, затечен на палуби, Дис је, кажу, био управо стоички миран, чак и „равнодушан“. Спустио се са осталима у чамац за спасавање, једини чамац који се неће спасити. Недовољно удаљен од брода, био је увучен у вртлог његовог потапања.

Зачуђен пред апсурдима властите егзистенције, Дис је био нагонски и судбински песимиста; живот је за њега био неподношљива тешка мука, зато што је бесмислен, а бесмислен је стога што у себи носи неодољиву клицу пропасти и смрт. Каже:

Нема смисла реметити бесмисленост у свом току
Од рођења спремна стоји, мене чека моја рака.

Дисов песимизам, очито, подразумева живот као *коначност* постојања, истозначан с муком и трпљењем.

Љубав је позив на стваралаштво

²⁹ Исто, стр. 301.

Далеко од сваког песимизма Ерих Фром истиче како човек увек изнова покушава да нађе *смисао свог живота* у дубоком прожимању свога бића с природом, с друштвом и, напослетку са самим собом. Такво јединство се може постићи и на основи изградње аутентичне, самосталне, неауторитарне личности и специфично људских снага: производности, разума и љубави. Фром наводи као карактеристичне елементе праве „продуктивне“ љубави, а то су: брига, одговорности, респект и знање, али чини се да је битна црта праве љубави универзалност. То се најбоље може видети у најизразитијим видовима љубави: у љубави мушкарца или жене према одговарајућој особи другог пола или у мајчинској љубави. Заљубљеном мушкарцу или жени или мајци која посматра своје дете цео свет је мио и драг, јер воле. Њихова љубав се шири на све што постоји: на друге људе, на човечанство, на звездано небо, па и на свемирски бескрај. А из такве љубави рађа се тежња да се личност изрази неким видом стваралаштва којим ће се особа која воли показати достојном особи коју воли. Љубав је, према томе, позив на стваралаштво или бар на делатност, и то делатност у складу са највишим људским принципима.³⁰ Шели је у Ослобођеном Прометеју, очито, надахнут идејама комунистичких утопија, поетски дочарао човеков асимптотни пут очовечења стиховима:

Гадна маска паде, човек остаде
без граница, жезла, једнак, слободан,
без класе, племена и нације,
лишен страха, вере, краља, титуле,
праведан и мудар, уз то племенит...

А један од највећих филозофа XIX века, Карл Маркс, на питање о смислу људског живота, у чему је његова срећа одговорио је кратко: **БОРИТИ СЕ!** Тешко је, чини ми се, наћи краћу, а уједно адекватнију дефиницију тог одвећ компликованог појма. А несрећа – није ништа друго до – **КАПИТУЛАЦИЈА**. И не само што срећу није ограничавао на мир, већ је у њему видео супротност срећи. Да, борити се! Тек у борби, након успеха и победе, следи пуна сатисфакција, подстицај за нове подухвате и победе.

³⁰ Д. Јеремић, нав. дело, стр. 72.

И Берtrand Расел у свом делу Освајање среће долази до истог закључка: „Живот без борбе и напора не може га задовољити.“ Записао је Расел још и ово: „Ништа није тако досадно као бити затворен у самоме себи, а ништа не пружа толико ведрине као усмеравање пажње и енергије према споља.“ Човек се, вели даље, разликује од осталих животиња у једном веома важном погледу, а то је што поседује неке жеље које су, такорећи, бескрајне, које се никад не могу потпуно испунити, и које би нам доносиле немире чак и у рају. То су оне четири незајажљиве жеље: жеља за стицањем, супарништво, таштина и љубав према моћи.³¹

Тургењев је, опет, говорио да „у животу има много добра и без среће“. Шта би то требало да значи? Ништа друго до то да људи, додуше, хоће да уживају у животу, али исто тако хоће напосто да *живе*. А незаобилазан услов за постизање добара је пре свега *живот*; без њега не би било ни моралних ни духовних добара, ни лепоте, ни среће; услови добара су здравље и способности, свест и слобода. Ни за шта се људи не моле онолико колико за живот, здравље, способности, слободу; желе да добију од судбине, Бога или природе услове добара, а добра ће *освојити сами*, па чак желе да их сами *бсвије*.³² На уму, подсећамо на Сократове речи: да је срећа задовољство ослобођено гриже савести. Ову су мисао понављали проповедници и духовни пастири свих времена као подстрек за крепост. Понављали су је и филозофи премда са другим циљем. И Сократов ученик Анистен тврдио је да човекова срећа лежи у самом човеку и у потпуности зависи од његове воље. Лична срећа, међутим, никако није у супротности са општим напретком човечанства; напротив, они се допуњују: тежећи својој личној срећи, људи доприносе општем напретку човечанства. Сви великани света стварали су из дубоке потребе да потврде своју личност, испуне смисао свог живота и буду срећни и баш тиме су допринели све већем осмишљавању живота целог човечанства.

Мрав и цврчак – симболи живота

³¹ Б. Расел, Које жеље су политички значајне у: Најлепше беседе књижевника нобеловаца, Београд 2005, стр. 47.

³² В. Таракијевич, нав. дело, стр. 377.

Постоји систем тражења среће у *опуштању* и систем њеног тражења у *напегнутости*. Животна мудрост давно их је супротставила у симболима: симбол живота у напегнутости је мрав, а у опуштању – цврчак.

Само напегнути живот може пружити срећу, веле једни. Зашто? Зато што нормалну и здраву човеку изнад свега је потребна *активност, стваралаштво, рад, напор*. Одмор му причињава задовољство само онда када је уморан и док се не одмори. Непрестану активност не захтева само природа психе, већ и тела. Што је мишић активнији, утолико се више развија и отуд функционише боље. Опасност савремене цивилизације прети управо отуда што данашњи човек има *премало* напора и активности; његов рад препуштен је машинама и аутоматима и његови мишићи се не напињу, а напор је потреба ради правилног функционисања организма; мало спорта неће га заменити. И отуда, рђаво прилагођен, неотпоран, неспособан, препуштен на милост и немилост судбини, данашњи човек лако постаје несрећан.

Други пак тврде управо супротно: да је данашњи човек, напротив, *превише* изложен напору и напетости. Свакако, не мишића, али засигурно нерава. Темпо његова живота претеран је. Читава модерна техника усмерена је ка томе да увећава брзину, интензитет, напегнутост живота. И тај темпо је изор умора, исцрпљености, нервозе, малодушности. Мишићи који су дуго напегнути престају добро да функционишу. Човеку није потребна напегнутост, већ *опуштање*.³³ Остаје нам да се проговори Аристотеловим речима: мера у свему; ни превише ни премало. Остаје, додуше, не мали проблем: како да се нађе, да се одреди *права мера*, како, заправо, да будем *умијерени* који више воле да живе у стваралачкој напетости и немиру неголи у задовољству. Друга је ствар што стање стваралачке напетости или немира не искључују срећу. Чак постоје индивидуе које без њих не би биле срећне: коначно задовољство може им пружити само незадовољство, које их током живота непрестано гони *Бандер*³⁴ незаобилазно уплиће Паскалова луцидна реч уздижући рад и активност до хипостазе. Каже: Нема ничег несноснијег за човека но да буде потпуно неактиван, без страсти, без интереса, без разоноде, без напора. Тада осећа своју ништавност, усамљеност, недовољност својих снага, своју зависност, слабост, празнину. Одмах ће

³³ Исто, стр. 264–265.

³⁴ Исто, стр 376.

се из дубине његове душе појавити досада, туробност, туга, брига, незадовољство, очајање. Ако се когод тужи на тегобу свога рада, најбоље је наредити му да не ради ништа, па ће појмити да је од тога бољи и најтежи рад. Од детињства на човека се товари хиљаду задатака, послова, обавеза које га обузимају и муче од јутра до мрака. Чинило би се да се човек тако унесрећује. Међутим, није тако јер би без тога био још несрећнији.³⁵

Но, када је у питању освајање среће, чини се, да свака тема има и антитезу: ако се каже да је за срећу потребно непрестано бити активан, јер снаге су зато да се употребљавају, онда је несумњиво тачно тако за многе, нарочито за људе који су по природи активни. Али другима више одговара контемплативни живот. За њих постоји други пропис: Не труди се да стално будеш активан и штеди своју снагу.³⁶ И тако Давидато је мишљење да правила среће *нису делотворна*, да заправо нема правила за срећу, јер – каква у то правила којих је много, све једно супротно другоме, а не зна се ни које ће коме послужити. Рецепти за срећу, дакле, не само да могу бити различити, него могу бити и сасвим опречни: да би постигао срећу, један мора чинити оно што други мора управо избегавати. Може чак изгледати да су питања среће потпуно индивидуална: да колико има људи, толико има рецепата за срећу.

Међутим, ипак неће бити да је баш тако. Количина ствари које могу усрећити људе и начина на које се може постићи срећа није неограничена. А при томе: људска природа је савитљива, међу људима делује конформизам, прилагођавају се један другоме, а на тај начин прилагођавају се и чиниоци среће. Начини за постизање среће могу се свести на изванредан број типова. Сваки пропис има примену за много људи сличне нарави који живе у сличним условима.³⁷

Но, било како било, људи одиста желе и да буду *активни*. Хоће да раде ово или оно, али увек хоће нешто да раде. Многи су психолози то приметили, али нико није изразио убедљивије од Алена: „Човек је заокупљен оним од чега очекује срећу, али највећа његова срећа лежи у томе што је заокупљен.“ Свугде се може прочитати да људи траже задовољства, вели Ален, али то није баш очигледно, изгледа пре да траже труд и воле труд. Присилу одиста нико не воли, али када сам добровољно себи

³⁵ Исто, стр. 128.

³⁶ Исто, стр. 260.

³⁷ Исто, стр. 269–270.

намећем труд, задовољан сам. Радити нешто, а не пасивно подносити – основа је сваке среће.³⁸

У складу с тим, незаобилазно је и питање људских потреба које су, за разлику од животињских, *неограничене*; као што је, уосталом, и људска похлепа, такође *неограничена*. Становиште античких мислилаца, а посебно стоика који су хтели да утичу на људску срећу руководећи се потребама, није ни данас у потпуности застарело; клинички психолози чине данас исто оно што су хтели стоици: настоје да одвраћају људе од неких потреба, а да побуђују у њима друге, повољније по њихово добро осећање и срећу.³⁹

Живот може бити лош – али сâмо постојање је добра ствар

Апстрахујући, тренутно, све претходно речено о смислу људског живота и срећи, ваља у првом реду казати да људи *хоће да живе*. Живот је једна од оних ствари које људи желе једнако а често и више него срећу. Драматично је то представио Балзак у Ла пеау де цагрин. У фантастичној фабули овог романа, његов темељ изгледа ваљан: човек жели не само срећу, него и живот.

Свакако, не желе сви да једнако живе снажно, а има и таквих који више воле да не живе, но да се досађују или пате: томе су доказ самоубиства. Но, то су ипак пре изузеци; често нема цене коју би човек платио за продужавање живота.

Тек у суочењу са смрћу, Марија Башкирцева писала је у свом Дневнику, тако славном пре пола века, како „У потиштености и страховитој, непрестаној патњи ни најмање не кудим живот; напротив, волим га и сматрам га добрим. Верујте ми: све ми се чини добро и пријатно, све – до суза и патње... Волим живот и поред свега. Желим да живим... Захтевајући срећу, осећам се истовремено срећном у својој несрећи.“ То је писала особа опхрвана болешћу и патњом – и њене су речи управо карактеристичне за болеснике и паћенике: они су највише свесни колико су везани за живот. Здрави не постављају себи питање шта би више волели: срећу или живот? – јер у живот су сигурни, а несигурни су само у срећу. Зато не говоре себи како „желе да живе“, јер не осећају да им је живот угрожен. Букацки из Породице Полањецки каже

³⁸ Исто, стр. 254–355.

³⁹ Исто, стр. 190.

– али тек пред саму смрт, док лежи одузет: „Живот може бити лош, јер га човек може себи глупо уредити – али постојање је добра ствар.“ А савремени француски писац Б. Сандрар пише: „Сама чињеница постојања јесте права срећа.“

И приврженост животу јесте приврженост свему што је човек у животу искусио, што је стекао, што је поседовао. Та приврженост животу јесте приврженост *властитој личности* и свему што је за њу везано. Карактеристично је да већина људи не би хтела „да се мења“ за судбину са другима, чак ни са онима чији живот изгледа срећан, услови егзистенције повољнији, расположење ведрије. Човек је привржен својим бригама и тегобама, јер – то су *његове* бриге и тегобе.

Људи хоће да уживају у животу, али исто тако хоће напросто да живе. Боје се патње, али боје се и смрти, чак и кад мисле да је она крај патњама. Док смо сигурни у живот, третирамо га као средство, али када осећамо да му прети опасност, онда он постаје циљ и за његово спасавање спремни смо да жртвујемо све.⁴⁰

Закључни запис

И на крају, исто оно што смо већ казали на почетку: који је то смисао нашег живота? Нико други осим нас самих не може одредити наш смисао живота, колико год да се он, по својој суштини, не да тако лако одредити, а уз то, и још теже изразити. Ако нам га, пак, одређује неко други: програмски, деспотски и бирократски, онда то није наш, него неког другог, *нама туђ смисао*. Програмско одређивање живота није став слободног човека; оно је антиинтелектуално и кроз њега пробија таштина као кроз рупе Антистеновог огртача. Наш смисао живота морамо сами у себи и око себе изборити и искушати, а на то се морамо, дакако, сами усудити да би то био наш аутентичан живот. Дакле, у нашој одлуци или чину појавиће се, можда, и наш властити смисао живота као нешто људски одиста реално. Можда. Истина је у сталном трагању за истином; као што је то и смисао – у *сталном трагању* за смислом и срећом. Нам преостаје нам, на крају, ништа друго сем то да мислимо, да се надамо како нам живот неће и не сме протећи узалуд, да мора бити нешто друго а не пуки замах мачем по води, тј. да ћемо умакнути понижењу живота *без трага*. Речју, постојим,

⁴⁰ Исто, стр. 354, 355, 356, 357.

дакле, *делујем*, дакле, преузимам бреме; ни говора о томе да се мирно скрсте руке и спокојно чека да живот прође мимо нас; јесте, додуше, да живот пркоси свим људским намерама, али нема резигнације, не одустајемо од деловања, ипак.

Ристо Тубић